

УДК 930.85(4=161.2)

Олександр Мостяєв

Теоретико-методологічне підґрунтя застосування цивілізаційного підходу в українознавстві

У статті викладено загальнотеоретичні засади дослідження українства у контексті критеріїв та ознак європейської цивілізації. Сформульовано нову дефініцію цивілізації. Визначено засади еволюційно-типологічного підходу при класифікаційному об'єднанні суспільств в цивілізації. Запропоновано модель структури європейської цивілізації, в якій українство відіграє роль однієї з порубіжних спільнот.

Ключові слова: українство, макрокультура, цивілізація, європейська цивілізація, цивілізаційне порубіжжя

Oleksandr Mostiaiev

Theoretical and Methodological Basis of Application of Civilizational Approach in the Ukrainian Studies

In the article the general theoretical bases of research of Ukrainianness in the context of criteria and characteristics of European civilization are presented. The new definition of civilization is formulated. The principles of evolutionary-typological approach to classification of societies as the part of civilizations are defended. A structure model of European civilization where Ukrainianness plays the role one of borderland communities is suggested.

Keywords: Ukrainianness, Macro-Culture, Civilization, European Civilization, Civilization Borderlands

Александр Мостяев

Теоретико-методологические основания применения цивилизационного подхода в украиноведении

В статье представлены общетеоретические основания исследования украинства в контексте критериев и признаков европейской цивилизации. Сформулирована новая дефиниция цивилизации. Определены принципы эволюционно-типологического подхода при классификационном объединении обществ в цивилизации. Предложена модель структуры европейской цивилизации, в которой украинство играет роль одного из пограничных сообществ.

Ключевые слова: украинство, макрокультура, цивилизация, европейская цивилизация, цивилизационное пограничье

Сучасна цивілізаційна самоідентифікація українства має два часові вектори – ретроспективний та перспективний. Перспектива пов'язана із вибором шляхів подальшого цивілізаційного розвитку. Втім, вона не може бути втілена як щось самодостатнє, оскільки майбутнє завжди є продовженням минулого. Але якщо українство обере європейське майбутнє, то чи буде впливати це з його минулого – з того культурного та цивілізаційного підґрунтя, на якому воно розвивалося?

Щоб з'ясувати це, звернемося до цивілізаційного підходу, який базується на визнанні існування в світі різних унікальних цивілізацій. У його контексті досліджувана спільнота та її історія має розглядатися в системі ознак і критеріїв тієї або іншої цивілізації та притаманних їй елементів культури [9, с. 104].

У наш час цивілізації охоплюють великі території, структурно і органічно поєднані в одну соціальну систему з певними культурними традиціями, котрі відрізняють їх від інших подібних територій. Тому говорять про північноамериканську, латиноамериканську, африканську, європейську, арабо-мусульманську та інші культури. Завдяки масштабності їх називають макрокультурами. Це поняття використовується для того, щоб підкреслити макрорівень соціокультурних, політико-правових, релігійних, економічних, аксіологічних явищ і процесів; саме тому цивілізаційний аналіз передбачає врахування в якості одного з критеріїв виділення цивілізацій релігійного, а не конфесійного чинника. Всередині цих макрокультур культури народів та націй з системно-структурної точки зору розглядаються як підсистеми, які, маючи відмінності, виявляють також і риси подібності, що дозволяють їх представникам спілкуватися на підставі певних спільних комунікаційних кодів. У той же час, між макрокультурами існують глобальні відмінності, які відбиваються на їхній комунікації між собою.

Для цивілізаційних процесів мають значення інноваційні процеси, пов'язані із розвитком комплексів культурних текстів, особливо канонічних релігійних, що містять метанаративи. Таким чином, роль релігій у формуванні цивілізацій

ми розглядаємо не через призму «вселенських церков» та конфесій, а як одну з провідних цивілізотворчих ознак, яка зумовлює когерентний дискурс, що відбувається на ґрунті релігійних текстів. Зокрема, він впливає на обґрунтування та тлумачення моральних, світоглядних, політичних та інших соціальних принципів, а також має найширший вплив на культуру – зокрема, образотворче мистецтво, архітектуру, літературу та ін. Межі визнання пріоритету релігійних текстів – це найширша і найзагальніша ознака, яка характеризує макрокультурні спільноти – цивілізації.

На типологізацію цивілізацій впливають й інші соціо- та культуротворчі події, які призводять до фундаментальних нововведень – виникнення абсолютно нових соціальних умов, станів суспільства, соціальних структур і т. п., відсутні в інших цивілізаціях. Процеси такого типу М. Арчер, а слідом за нею і П. Штомпка розглядають як «морфогенезис» [10, с. 36]. У контексті формування та розвитку цивілізації до них відносяться, наприклад: створення нових держав, конфесій, організацій, партій; обґрунтування та введення нових правових чи моральних норм; створення видатних релігійних, наукових та художніх творів; поширення нового стилю життя та технологічних винаходів з усіма далекосяжними наслідками тощо. Втім, сфера матеріального буття є не менш важливою складовою цивілізації, оскільки впливає на загальний рівень цивілізованості суб'єктів. Тому ми розглядаємо цивілізацію як гнучке і комплексне поле взаємовідносин, яке існує на основі інваріантних господарсько-економічних, політико-правових та соціокультурних принципів, які розвиваються відповідно до історичних викликів і залежать як від індивідуального або колективного вибору, так і від морфогенезису, котрий започатковується окремими індивідами або соціальними групами.

Цивілізації є автономними одиницями історичного процесу, однак внутрішньо неоднорідними. Вони складені з народів, націй, держав, які, власне, і є суб'єктами цивілізації. Останню також можна розглядати як динамічну цілісність, яка перебуває у процесі самоорганізації. Однак, ця самоорганізація

подібна не до самоорганізації організмів, її швидше можна порівняти з самоорганізацією екосистем та ландшафтів.

Слід зазначити, що цивілізація є не тільки спільністю суб'єктів, але також включає середовище їхньої життєдіяльності. У цьому контексті слід згадати, що до появи сучасної цивіліології цивілізацію розглядали як стадію суспільного розвитку, яка характеризується виділенням соціуму з природи, домінуванням соціальних чинників життєдіяльності, переважанням штучних продуктивних сил над природними. Ознаками *цивілізованості* є, окрім писемності, права та розвиненого мистецтва, розвиток землеробства і ремесел, монументальне будівництво, поширення міст та міського способу життя, класове суспільство, торгівля, приватна власність і гроші, наявність держави [5, с. 7–8]. Таким чином, окрему цивілізацію можна розглядати як *специфічний тип єдності макрокультурної спільності людей та середовища її життєдіяльності*. Останнє включає штучно перетворене природне середовище, насичене об'єктами матеріальної культури високого ступеня складності.

На підставі всього зазначеного, а також раніше розроблених мною та Т. Воропаєвою дефініцій [1; 2; 7] пропонується наступне визначення цивілізації.

Цивілізація – макрокультурна спільність, що охоплює різні суб'єкти (народи, нації, держави) та середовище їхньої життєдіяльності, цілісність якої зумовлена спільними чинниками формування, історією розвитку, специфікою географічного положення, стійкими і взаємопов'язаними господарсько-економічними, політико-правовими та соціокультурними процесами. Тому будь-яка цивілізація здатна до саморозвитку, поширення власних досягнень, здобутків та способу життя.

Під спільністю чинників формування тут розуміється поєднання базових *цивілізаторських ознак*. Для визначення цих ознак цивілізації як найвищого таксону і спільності суб'єктів ми пропонуємо застосувати постулати кладистики, яка використовується при класифікаціях у біології, археології та текстології [4; 11]:

- таксон виділяють на ґрунті певного базису ознак, що утворює функціональну єдність, якої до цього не було;
- елементи таксону поділяють загальну еволюційну історію.

Використовуючи цей підхід, я пропоную розглядати цивілізацію як таксономічну категорію вищого рангу та застосувати *еволюційно-типологічний підхід* при поділі людських спільностей на цивілізації. Це є коректним, бо таксон, як і цивілізація, є вищою спільністю, яка об'єднує споріднені спільності нижчого рангу. Суть запропонованого підходу полягає у тому, щоб виділяти цивілізації на підставі найбільш загальних, базових ознак, які визначають походження, загальний характер та спрямованість цивілізаційного процесу. Такі ознаки повинні мати макроскопічне значення та не бути притаманними іншим цивілізаціям. Зрозуміло, що у ході розвитку цивілізацій відбувається їхня еволюційна трансформація, диференціація, виникають нові ознаки. Але при цьому зберігається еволюційна спадкоємність базових ознак, тяглість цивілізаційного розвитку. Тому, поки зберігається така тяглість, можна говорити і про існування даної цивілізації.

Іншими словами, ми вважаємо, що в основі виділення цивілізаційних типів слід покласти принцип спільності походження. Такий підхід допускає подальшу внутрішню диференціацію, формування субцивілізацій та міжцивілізаційних гібридів. Подальший розвиток спільнот відбувається

способом розвитку базових типологічних ознак, цивілізація зазнає внутрішньої диференціації, однак на інші цивілізації не розпадається, поки зберігаються і розвиваються базові цивілізаторські ознаки, навіть якщо вони доповнюються новими і запозиченими.

Про постання нової цивілізації можна говорити лише у випадку розриву соціокультурної тяглісті – зникнення старих та появи нових базових чинників.

На нашу думку, ґенезу цивілізації характеризує об'єднання в єдиному процесі *трьох базових цивілізаторських ознак*, які формують нову цивілізацію, відмінну від інших:

1. *Особлива макрокультура, яка характеризує цивілізацію.*

Цивілізацію як вищий таксон (тип), що має *макроскопічний масштаб*, відрізняє *найбільш широкий* ступінь своєрідності (макрокультура). Однією з таких ознак є спільна світова релігія або комплекс релігій, але ні в якому разі не конфесія (як православ'я чи буддизм тхеравади, наприклад). Між конфесіями не існує настільки неподоланого бар'єра, який існує, наприклад, між двома світовими авраамічними релігіями (християнством та ісламом). Тому між ними можливий *когерентний дискурс*, що передбачає певний однорідний смисловий блок у межах спільної системи цінностей, моралі, світогляду і т. п., який базується на спільних текстах.

Втім, макрокультуру з часом дедалі більше характеризують не тільки канонічні релігійні тексти та представлені в них нарративні системи, але й інші тексти та нарративні системи (зокрема, філософські).

2. *Відносна синхронність та взаємопов'язаність початку морфогенезису в суб'єктів цивілізації.*

Макрокультура сама по собі не здатна до розвитку. Формування цивілізації зумовлюється поєднанням новоствореної макрокультури та *початку морфогенезису серед її нових суб'єктів*, зокрема початку класо- та станотворення, формування державності тощо. Також у формуванні вторинних цивілізацій суттєву роль відіграють окремі релікти первинних цивілізацій (народи та держави). Причому процес формування може розтягнутися на декілька сотень років, стаючи змістом першого етапу ґенези цивілізації. Він триває до завершення формування типових рис першого етапу розвитку цивілізації (у випадку європейської цивілізації – це перехід до Високого середньовіччя). Тому цивілізація є *гетерогенним* утворенням.

Подальший активний творчий розвиток суб'єктами цивілізації макрокультури поглиблює процес морфогенезису. При цьому протягом подальшого розвитку цивілізація може охопити нові спільноти, здатні до інтеграції в цивілізацію та сприйняття її базових типологічних ознак.

3. *Подібні політико-правові принципи організації суспільств.*

Як правило, така подібність у межах цивілізації зумовлюється або спільними джерелами права (наприклад, мусульманського чи конфуціанського), або подібністю політико-правової культури та ментальності у різних народів. Моделі політико-правової організації суспільств закладені у ряді різноманітних текстів (від станових, регіональних та національних правових кодексів до міжнародних угод). Подібність політико-правової організації суб'єктів цивілізації має базове цивілізаторське значення, оскільки вона передбачає:

- близькість інтерпретації прав та обов'язків особистості та громадянських колективів, особливостей взаємодії їх з державою та її інститутами;

– подібність принципів регулювання суспільних відносин та самоврядування;

– типологічно подібні моделі організації держави, способів управління нею та визначення її ролі у суспільстві;

– спільні принципи регуляції міжнародного права, поширені у межах цивілізацій.

Саме близьке правове підґрунтя може стати чинником спільного розвитку суб'єктів цивілізації, що не виключає створення на його основі різноманітних правових систем. Міжнародні ж угоди стають чинниками консолідації та інтеграції суспільств у межах цивілізації (як Маастрихтський договір).

Запропонована модель цивілізації, на нашу думку, знімає суперечності між різними варіантами визначення дефінієнса цивілізації: цивілізація є *гетерогенною* і *когерентною* спільністю суб'єктів, об'єднаних макрокультурою, і завдяки подібності політико-правової організації суспільств вона має риси *системи* («суспільства вищого порядку», за А. Тойнбі).

Виходячи з таких позицій, ми пропонуємо оригінальну модель візії європейської цивілізації, яку будемо відрізняти від північноамериканської та латиноамериканської, не дивлячись на їхню спорідненість.

При характеристиці критеріїв виділення європейської цивілізації різними цивіліологами було запропоновано наступні варіанти:

– західне християнство та прагнення до утворення європейської універсальної держави (А. Тойнбі*);

– класична антична спадщина; філософські та догматичні засади західних християнських деномінацій; латинська мова як лінгвістичний фундамент багатомовної західної цивілізації; відокремленість духовно-релігійної та світської влади; верховенство права; суспільний плюралізм і громадянське суспільство; феномен представницьких органів; індивідуалізм як традиція автономної людської особистості (С. Гантінгтон);

– система свобод (франшиз), які є привілеями для окремих соціальних груп; християнство, гуманізм, наукове життя; приналежність до спільного світу-економіки (Ф. Бродель);

– *три джерела європейської цивілізації – римське право, греко-римська філософія, Біблія* (Є. Майбурд);

– християнство, трансформована ренесансом антична спадщина, Просвітництво (С. Кримський);

– «нестала рівновага чотирьох сил»: міського самоврядування; упорядкованої на адміністративно-бюрократичних і правових засадах державності; християнської церкви як окремого, незалежного від світської влади інституту; феодалізму, що виник на основі відносин варварських дружин з королями (Ю. Павленко);

– *синтез класичної грецької філософії, римських права та концепції держави, християнства та індивідуалізму германських народів* (Б. Глотов, С. Луценко);

– *синтез європейського варварського світу та античної спадщини (грецької філософії та римського права), іудео-християнська релігія* (Н. Дейвіс).

Серед інших ознак європейської цивілізації визначають: індивідуалізм, розвинену приватну власність, політичну спадщину Франкської імперії.

Наведений перелік досить вичерпно характеризує критерії виділення та ознаки європейської цивілізації. Однак, у ньому слід відділити чинники, завдяки яким сформувалася європейська цивілізація, від тих, які виникли пізніше у ході морфогенезису і є еволюційно похідними від базових. Адже

подальші зміни у межах цивілізації є ознаками її внутрішньої диференціації, які не призводять до розділення цивілізації на дві чи більше, поки не виникає новий базовий цивіліотворчий комплекс. Наприклад, латиноамериканська цивілізація сформувалася у XVI–XX ст. під впливом католицького населення, що переселилося з Європи, та місцевого індіанського населення при великій ролі нащадків африканських рабів. Особливу роль у генезі цивілізації відіграли також колоніальна та постколоніальна політико-правова система, успадкована від піренейських метрополій, та синтезований з місцевими та африканськими традиціями католицизм.

Тому якщо переглянути наведений список, то тільки частину перерахованих ознак можна віднести до базових (у наведеному вище переліку вони позначені курсивом), інші є похідними. Останні характеризують перебіг *європейського цивілізаційного процесу*. Вони зумовлюють:

– наявність культурно-інформаційного обміну між суб'єктами європейського цивілізаційного процесу, зокрема – на ґрунті загальноцивілізаційних метанаративних текстів;

– спільну культуру політичного та економічного управління;

– спільну участь в експансії європейської цивілізації;

– збіг перебігу історичних подій.

У новий час домінуюча роль християнства зменшилася, і тепер воно відіграє роль хоч і важливого, але вже не провідного чинника цивілізаційного розвитку. При цьому від часів постання перших університетів постійно зростає роль секулярних чинників цивіліотворення. Першої хвилі секуляризації європейські суспільства зазнали у кін. XVII – поч. XIX ст. (т. зв. «доба просвіти»). Друга хвиля – це кін. XIX – пер. пол. XX ст. з її сцієнтизмом, світовими війнами. Третя – революційні зміни у культурі 50–60-х рр. XX ст., чинниками яких стали урбанізація, переоцінка традиційних цінностей, молодіжна та сексуальна революції, піднесення масової культури, початок науково-технічної революції.

Втім, у сучасних європейських суспільствах провідними світоглядними цінностями залишаються традиційні для Європи цінності – індивідуалізм, раціоналістичний прагматизм, лібералізм, конституціоналізм, права людини, рівність і свобода, верховенство права, демократія, вільний ринок; завдяки принципу відокремлення церкви від держави релігійний чинник відіграє другорядну роль – християнські принципи лише «беруться до відома», а більшість західних суспільств є багатокультурними і багатоконфесійними. Це набуло відображення і в Конституції об'єднаної Європи, де про християнське коріння європейської цивілізації не згадується.

Отже, під *європейською цивілізацією* тут розуміється гетерогенна та поліцентрична макрокультурна спільність суб'єктів (народів, націй, держав), розташована на Європейському континенті, яка виникла на спільній культурно-історичній основі: *синтезі політичних і культурних традицій європейського варварського світу, античної спадщини (грецька філософія та римське право) та іудео-християнської релігії*. Цивілізаційний розвиток її суб'єктів характеризується подібністю, взаємопов'язаністю та відносною синхронністю політико-правових, соціокультурних та господарсько-економічних процесів.

І тому можна говорити про *європейськість* – історично сформований комплекс процесів, здобутків, ознак і явищ, які вирізняють європейську цивілізацію, європейські народи та європейську культуру з-поміж інших цивілізацій, народів і культур. Кожен народ має власну *міру європейськості*, яка

* А. Тойнбі розрізняв західну та православно-християнську цивілізації; С. Гантінгтон – західну та православну.

залежить від місця в європейській цивілізації, специфіки національних умов, міжсуспільних впливів та міжкультурного діалогу. Однак, загалом культури європейських народів сформувалися під дією спільних чинників.

З іншого боку, поширення макрокультурних процесів у межах європейської цивілізації не є миттєвим і рівномірним. Тому її можна розглядати як систему *макрокультурних кіл в межах європейського цивілізаційного поля*, в якій накладаються впливи із різних цивілізаційних центрів. Специфіка цих кіл може мати кількісний та якісний вираз.

В якісному виразі на цивілізаційний розвиток українства в наш час впливають наступні макрокультурні кола:

- загальнохристиянське – результат поширення на теренах України християнства як чинника формування та розвитку європейської цивілізації;

- загальноєвропейське політико-правове – як результат прийняття Україною політико-правових цінностей європейської цивілізації, входження її до Ради Європи та декларація про інтеграцію з ЄС;

- православне – визначає конфесійні й доктринальні особливості більшої частини українства, але базується на загальнохристиянських (отже, – і на загальноєвропейських) цінностях;

- слов'янське метаєтнічне – визначає мовні, ментальні, етнокультурні особливості українства як європейського слов'янського народу;

- євразійсько-пострадянське – визначає культурні, економічні та політичні зв'язки колишніх республік СРСР*;
- специфічність українства як світового феномена і як одного з суб'єктів європейської цивілізації.

Крім того, Україна входить до пострадянського економічного простору та економічного простору Європи, що також впливає на її цивілізаційний розвиток.

На кількісні та якісні характеристики європейськості цивілізаційного розвитку українства вплинуло те, що європейська цивілізація творилася у багатьох центрах, а процес її формування розтягнувся на декілька століть (VI–X ст., відомі як раннє середньовіччя). При цьому простежується чітка закономірність: центри морфоґенезису найперше сформувалися на теренах колишньої Римської імперії, де постало два осердя – візантійський та західноєвропейський; чим далі від них – тим із більшим запізненням формувалися нові центри, європейські впливи до них доходили в ослабленому вигляді, а їх творчий розвиток часто мав виразні риси провінційності.

Тому розвиток європейської цивілізації слід розглядати як постійну взаємодію різних народів, які протягом багатьох століть освоювали культурний простір Європейського континенту. Будучи великим гетерогенним утворенням, вона є поліцентричною та внутрішньо диференційованою, про що, зокрема, писав Н. Дейвіс. У його «Історії Європи» зустрічаються такі поняття, як «цивілізаційний центр», «периферія» та «порубіжжя», хоча він ніде їх не характеризує, але визнає їх за наявний факт. Це подібне до способу структурування, запропонованого для аналізу культурних ландшафтів В. Каганським: «Центр – Провінція – Периферія – Границя (Кордон)» [3, с. 60–95].

Розвиваючи такий підхід, європейську цивілізацію можна структурувати наступним чином.

1) *Цивілізаційні центри* – великі міста, в яких зародилися еталонні для Європи соціальні відносини – з'явилися місь-

ке самоврядування, перші мануфактури та індустріальне виробництво, зародився сучасний капіталізм. Це також найбільш вагомий політичний та економічний центри. У центрах сформувалися провідні культурні явища цивілізаційного значення – готична архітектура, схоластика, Відродження, реформація, романтизм тощо. Це – міста північної Франції, Фландрії, міста долини Рейну, Північної Італії (від часів середньовіччя), Голландії, Верхньої Саксонії, Австрії, Цюрих і Женева (від раннього модерну).

2) *Цивілізаційна провінція* – регіони, котрі меншою мірою відіграють роль у цивілізаційному синтезі, але об'єднують цивілізаційні центри, будучи зонами передачі соціокультурних впливів. На них безпосередньо поширювались започатковані у цивілізаційних центрах соціокультурні форми, зокрема, у середньовіччя тут зародився класичний чотирирусний феодалізм, були поширені кріпацтво та політична роздробленість (Франція, більша частина Священної Римської імперії).

Цивілізаційні центри разом з провінцією утворюють континентальне *цивілізаційне осердя*. Вони також так чи інакше були об'єднані політично. Територія європейського осердя в часи середньовіччя в основному співпадала із теренами Франкської імперії. Для нього були характерні рання християнізація та поширення римського права. У період розвиненого середньовіччя його населяли романо-германські народи: північні італійці, французи, німці (західні), а також англійці.

3) *Цивілізаційна периферія* – регіони, в яких цивілізаційний розвиток, маючи загалом європейський характер, відбувався у достатньо своєрідний спосіб і з невеликим запізненням (у межах життя одного-двох поколінь), мала місце соціокультурна конвергенція із цивілізаційним осердям, загальноєвропейські набутки асимілювалися місцевими елітами, творчо розвивалися, відбувався їхній синтез з місцевими особливостями.

Проте, соціальна система країн периферії протягом цивілізаційного розвитку мала досить відмінний від осердя характер. Так, у більшості країн периферії не був поширений класичний чотирирусний феодалізм, він або мав спрощений характер, або був відсутній взагалі (Скандинавія, Піренейський півострів). В Англії він мав своєрідний характер – не було системи субвасалітету і феодальної роздробленості. Частина периферії була християнізована пізніше від осердя (Феноскандія, Центральна-Східна Європа, північні Балкани), або ж християнство мало своєрідний характер (Ірландія).

Країни периферії не входили до Франкської імперії, держави тут виникали на місцевому ґрунті, а в країнах Південної Європи – як форма синтезу реліктів греко-римської цивілізації та прийшлого германського або слов'янського населення. На периферії феодальна роздробленість існувала недовго або навіть була відсутня (Феноскандія).

У межах периферії також існували важливі міста – центри цивілізаційної периферії, що відігравали важливу роль у цивілізаційному морфоґенезисі.

Коли у добу раннього модерну в країнах цивілізаційного осердя розпочався розвиток капіталізму, в частині країн периферії розпочався процес ре-феодалізації (Північно-Східна Німеччина, Данія, Польща, Литва, східні області Австрії); в Англії ж – навпаки, прискорений розвиток капіталізму, який завершився промисловим переворотом.

Периферію населяють західні слов'яни, словенці, хорвати, романо-германські та фіно-угорські народи. У добу середньовіччя сформувалися, і збереглися до нашого часу 5 великих периферій: Британські острови; Феноскандія; Центральна Європа; Балканська Європа; Західне

* Це коло виходить за межі європейської цивілізації.

Середземномор'я (два останні регіони у різні історичні періоди зазнавали мусульманського захоплення і ставали європейським цивілізаційним порубіжжям; перший, другий та останній є морськими, інші – континентальні).

4) *Цивілізаційне порубіжжя* – регіони, що, будучи частиною європейської цивілізації, перебували на порубіжжі з іншими цивілізаціями, тому їхній розвиток супроводжувався міжцивілізаційним синтезом та мав інші особливості: консервація соціокультурних форм, тривале збереження рис попередніх епох, значне запізнення поширення впливів із цивілізаційного осердя (на два покоління і більше), а деякі із загальноєвропейських процесів та явищ взагалі не мали тут поширення. У політичному відношенні для спільнот цього регіону були характерні взаємодія і протистояння із країнами сусідніх цивілізацій, подекуди вони потрапляли під анексію або протекторат держав сусідніх цивілізацій. Також тут були поширені напівдержавні лімітрофні утворення. Через включення країн до орієнтальних держав сусідніх цивілізацій відбувалися процеси деевропеїзації.

Цивілізаційне порубіжжя Європи ніколи не було закритим, це була територія взаємопроникнення і взаємовпливів, що мало суттєве значення для розвитку Європи. Порубіжне положення українства в Європі визначило окремішність та деякі сутнісні особливості українства. На території України або поблизу неї у минулому проходили ряд рубежів: між степом та лісом (цей природний кордон зберігається і понині), між ареалами скотарського (від IV тис. до н. е.), а з I тис. до н. е. – кочового (слабко цивілізованого, з потужними родовими пережитками) та осілого (з VIII ст. – частини європейської цивілізації) способів життя (цей кордон тримався по XVIII ст.), між індоєвропейським та тюркським населенням (від кін. IV до кін. XVIII ст.), між християнським та мусульманським світом (від поч. XIV до кін. XVIII ст.), між православ'ям та католицизмом (з XIV ст.). До кінця XVIII ст. вони визначали характер цивілізаційного розвитку і наклали відбиток на сучасне українство.

Певний час на європейському порубіжжі перебували народи Піренейського півострова (у часи середньовіччя) та більша частина балканських народів: південнослов'янські народи, румуни, греки, албанці (які є мусульманами). Всі останні свого часу були підкорені Османською імперією. Втім, структура європейського порубіжжя постійно змінювалася, і в наш час, з розширенням Європейського Союзу його терени зменшуються та зміщуються на схід. Тому зараз можна досить однозначно стверджувати, що на європейському порубіжжі залишаються країни Балтії, Греція, Молдова, Україна та Білорусь.

Про європейський характер цивілізаційного розвитку українства свідчать проростежені мною раніше ознаки спільного цивілізаційного розвитку з європейськими спільнотами. Вони, зокрема, і характеризують його як порубіжну спільноту [8]:

1) іррадіація (поширення) європейських впливів, європеїзація та дрейф форм європейської культури на терени України;

2) паралелізм – поява форм життєдіяльності українства, котрі співпадають із загальноєвропейськими, але розвиваються на місцевому ґрунті;

3) запізнення у розвитку – тривале збереження українством архаїчних соціальних форм, запізнення в поширенні впливів та розвитку процесів, аналогічних загальноєвропейським;

4) специфікація – виникнення місцевих особливостей через віддаленість від європейського цивілізаційного осердя, які не мають паралелей з європейськими (при цьому можливе поширення їх у Європу);

5) освоєння українством нових земель;

6) відносна ізоляція – виникнення штучних бар'єрів, що відділяють українство від загальноєвропейських соціокультурних процесів;

7) деевропеїзація – занепад або навіть зникнення деяких європейських рис в українства, які заміщуються орієнтальними або космополітичними впливами;

8) міжцивілізаційний синтез – виникнення таких форм, які поєднують європейські та неєвропейські риси.

Як спільнота європейського порубіжжя українство відіграло роль цивілізаційного фронтіру та зазнавало іншочивілізаційних впливів; було включено до міжцивілізаційних гібридів (геополітичних утворень): Московії – Російської імперії – СРСР; зберегло ряд архаїчних рис у соціокультурній організації, конфесійну та етнокультурну своєрідність. І хоча і досі не всі громадяни України ідентифікують її як частину Європи, українство розвивалося у контексті саме європейської, а не якоїсь іншої, цивілізації.

Про це свідчить не тільки успадкування українством базових цивілізаційних ознак європейської цивілізації, але й етапи та характер перебігу цивілізаційного процесу на теренах України [6].

Таким чином, як впливає із вище запропонованого визначення цивілізації та критеріїв виділення європейської цивілізації, застосування цивілізаційного підходу в українознавстві передбачає аналіз за наступними напрямками дослідження:

– визначення місця українства в контексті моделі європейської цивілізації як гетерогенної макрокультурної спільноти;

– аналіз цивілізаційного розвитку українства в системі ознак і критеріїв європейської цивілізації;

– дослідження цивілізаційної історії – порівняння етапів і з'ясування відповідності соціальних, політичних та культурних процесів розвитку українства відносно аналогічних процесів в інших народів європейської цивілізації;

– аналіз впливу українства на інших суб'єктів європейської цивілізації;

– аналіз світових цивілізаційних викликів та відгуків українства у контексті його європейськості та самобутності.

1. *Воропаєва Т.* Роль еліт у цивілізаційному поступі українства // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 14. – С. 9–18. 2. *Воропаєва Т. С.* Національна та європейська ідентичність громадян України в цивілізаційному контексті // Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу. – Ужгород: Інформаційно-видавничий Центр УУБА-КаУ, 2011. – С. 306–320. 3. *Каганський В. Л.* Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство. – М., 2001. 4. *Кладистика* // Українська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кладистика>. 5. *Массон В. М.* Первые цивилизации. – Л.: Наука, 1989. 6. *Мостяев О.* Етапи цивілізаційного процесу в Україні: особливості періодизації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – 2012. – Вип. 16. – С. 4–10. 7. *Мостяев О.* Європейська цивілізація та місце у ній України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – 2014. – Вип. 1 (17). – С. 23–29. 8. *Мостяев О.* Українство у цивілізаційному процесі: особливості поширення європейських впливів // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 11. – С. 45–50. 9. *Социология. 2-е изд.* / Под ред. В. Н. Лавриненко. – М., 2002. 10. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Пер. с англ., под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. 11. *O'Brien M. J., Darwent J., Lyman R. L.* Cladistics Is Useful for Reconstructing Archaeological Phylogenies: Palaeoindian Points from the Southeastern United States // Journal of Archaeological Science. – 2001. – Vol. 28. – P. 1115–1136.